

محرم در مکتب نقاشی قهوه‌خانه

قربان عزیززاده

■ نقاشی قهوه‌خانه

■ هادی سیف

■ ترجمه: کلود (سیروس) کرباسی

■ سازمان میراث فرهنگی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

هویت ملی - مذهبی که از هر سو مورد تهاجم داخلی و خارجی قرار گرفته بود هنرمند بی‌ادعای مردم را بر آن داشت تا روی بوم نقاشی که عموماً برای پوشش سطوح وسیع در مراکز تجمع سنتی اقشار پائین جامعه، قهوه‌خانه، تکایا و ندرتاً حمام‌های عمومی بکار می‌رفت مضامینی را به تصویر کشید که از دوران صفویان و بدلایل خاص توسط نقالان و مصیبت خوانان کاربرد فرهنگی - تبلیغی وسیعی یافته بود و کلام منظوم و منثور را با شیوه‌ای خاص با تصویر همراه می‌ساخت تا نقالان و بویژه پرده گردانان وقایع کربلا، محرم و مصائب اهل بیت علیهم السلام اجمعی را زنده نگهدارند.

شیوه نقاشی قهوه‌خانه برخلاف نگارگری رسمی و درباری که بدلایی هرگز عمومیت نیافت، هنر توده‌های محروم و لایه‌های پائین جامعه گردید و در محدوده محتوایی و بسته خویش به کمالی دست یافت که دیگر شاخه‌های نگارگری ایرانی نیز نایل آمدند. (تابلوی

هجوم فرهنگی - مذهبی بیگانگان بود که گروهی از هنرمندان مردمی را بر آن داشت که با به تصویر کشاندن اساطیر ملی و وقایع محرم در نقاشی محملی برای بیان و تشدید میانی همبستگی ملی و مذهبی بیابند و مظلومیت و حقانیت مردمی را که از یکسو قدرت مقابله با دسایس خناسان مستعمراتی را در عرصه‌های نظامی و سیاسی دوران قاجاریه نداشتند و از سوی دیگر از فرط استیصال گروه گروه مجبور به جلای وطن می‌گردیدند و یا در عرصه‌های نظامی قتل عام می‌شدند و عاقبت الامر نیز ناگزیر به پرداخت تاوان سنگین می‌شدند که با معاهدات تنگین استعماری بر آنان تحمیل می‌گردید، از اینرو شیوه بیان تصویری - نقاشی قهوه‌خانه - که صرفاً در ابعاد بزرگ به سفارش عوام الناس پرداخته می‌شد، اساساً در خدمت مردم کوچک و بازار در آمد و وسیله‌ای شد در خدمت مذهب و میهن که همواره حب‌الوطن من‌الایمان بوده است. شرایط خاص اجتماعی دوران قاجار و نیاز به حفظ

آنچه عموماً نقاشی قهوه‌خانه یا مکتب عامیانه در نقاشی ایرانی خوانده و نامیده می‌شود نظیر دیگر شاخه‌های هنر اصیل و معتبر این مرزوبوم مولود و متأثر از شرایط ویژه تاریخی - اجتماعی است که در آن تولد یافته و بالنده شده است.

- عمر این شیوه نقاشی در ایران از اوایل عصر قاجار فراتر نمی‌رود و پیش از آن نشانی از این مکتب مشاهده نمی‌گردد. گرچه این مکتب تصویرگری در محتوای خود به عناصر ملی - مذهبی می‌پردازد که بسیار فراتر از تاریخ رسمی و مدرن این مرزوبوم است. تولد این شیوه نگارگری اساساً در مقطعی از تاریخ کشور صورت پذیرفت که با بروز مصائب و تحولات بزرگ اجتماعی همعصر قاجار همراه بود، شاید پیدایش این شاخه هنرهای تصویری ایرانی در پاسخگویی به شرایط نابسامان جامعه که بدنبال شکست‌های بزرگ نظامی و حضور ارتشهای مستعمراتی در خاک وطن و ضعف دربار قاجار در مقابله با آنان و ضرورت ایستادگی در برابر

پروژه نگاه سوم اسامی و مطالعات فرهنگی

می‌کند و به فرمی خاص در بیان تصویری دست می‌یابد که پیش از یکصد سال تداوم یافت و آنگاه به تکرار وضعف گرائید و در فرم و محتوا متوقف ماند. خلق آثار در مکتب قهوه خانه عموماً به سفارش قهوه خانه‌داران بزرگ، متولیان تکایا، نقالان و پرده‌گردانان صورت می‌پذیرفت و نام و القاب بسیاری از آنان همچون عباس تکیه / مشهدی صفر اسکندریان / سیدعلی میری / و... در جوار نام هنرمندان بزرگ این مکتب نظیر / محمدمدبر / حسین قوللر آقاسی / فتح الله قوللر / حسین همدانی / عباس بلوکی فر / حسن اسماعیل زاده / و... به یادگار بجای ماند. نام و یادشان گرامی باد.

کتاب نقاشی قهوه خانه مهمترین ماخذ بزبان فارسی در خصوص آثار و زندگی هنرمندان مکتب قهوه‌خانه است که در شش بخش و یک تکمله و فهرست آثار بزبان فارسی و انگلیسی با روی جلد از حجت الله شکیبا براساس تابلوهای موجود در مجموعه

گودال قتلگاه ص ۱۰۷، تابلوی مصیبت کربلا ص ۱۰۹) در این شیوه هنرمند گمنام ایرانی به قواعدی خاص از فرم، محتوی و تکنیک از هنر خویش ملتزم بود که از ادوار پیشین، مشخصه نگارگری ایرانی بود. در این مکتب تا آنجا که سرد مداران آنرا می‌شناسیم و از پائین ترین اقشار جامعه بر خاستند منحصرأ به مصور ساختن مضامینی پرداختند که بعضی از آنها هرگز در هنر رسمی و درباری جایی نداشت. تنها در این شیوه است که درج، تشریح و تصویر مصائب اهل بیت، روایت محرم و بویژه وقایع خونین عاشورا به یکی از عمده ترین منابع پرده‌های نقاشی قهوه خانه مبدل می‌شود و با محتوای منظومه عظیم حکیم طوس و میراث ارزشمند فرهنگی ملی - مذهبی این مرز و بوم محتوای اصلی و تقریباً انحصاری نقاشی قهوه‌خانه را تشکیل می‌دهند. پویایی ذهن خلاق و هنرمند متعهد ایرانی در این شاخه از ابداعات هنری بدون هیچ تکلفی از عمق معتقدات، شرایط اجتماعی، فرهنگی، ملی و مذهبی خود روایت

کاخهای سعدآباد و موزه رضا عباسی به همت هادی سیف تألیف گردید و توسط سازمان میراث فرهنگی کشور در سال ۱۳۶۹ شمسی با تیراژ سه هزار نسخه منتشر شد.

فهرست تصاویر از کتاب نقاشی قهوه‌خانه

- ۱- بار یافتن حضرت مسلم خدمت امام حسین (ع) با رقم قوللر آقاسی / ص ۷۱
- ۲- تابلوی یا سقای کربلا رقم قوللر آقاسی / ص ۷۷
- ۳- تابلوی روایت عزیمت حضرت مسلم به کوفه عمل محمد مدبر / ص ۱۱۳
- ۴- تابلوی مصیبت کربلا بدون رقم / صفحه ۱۱۹
- ۵- تابلوی مصیبت کربلا عمل محمد مدبر صفحه ۱۲۱
- ۶- تابلوی دربار ابن زیاد بدون رقم صفحه ۱۲۳
- ۷- عاشورا بدون رقم صفحه ۱۲۵
- ۸- تابلوی دار الانتقام مختار عمل عباس بلوکی فر ص ۱۲۹